

GEÇMİŞİN GÖLGESİNDE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ: MISIR'I "AYAKLANDIRMA" ALGISI VE TÜRK BASINI (1924-1927)

THE TURKISH-BRITISH RELATIONS UNDER THE SHADOW OF THE PAST: THE
PERCEPTION OF "SEDITION" IN EGYPT AND UNDERSTANDING THE TURKISH
PRESS (1924-1927)

Ü. Gülsüm POLAT*

Öz

Lozan Antlaşması ile hukuki anlamda uluslararası varlığını tesis eden Türkiye Cumhuriyeti'nin bundan sonraki dış politik gündeminde Osmanlı Devleti'nin son savaşı olan I. Dünya Savaşı'ndan sonra çözümlenemeyen sorunlar bulunmaktaydı. Mısır'da ise I. Dünya Savaşı sonrası başlayan, Paris Barış Konferansı'nda temsil edilmeye yönelik taleplerin karşılanmayışına reaksiyon olarak daha da yükselen milliyetçi hareketler vardı. Bu hareketlerin en sert dışa vurumu Kahire'de İngiliz kumandan Lee Stack'in bir suikastta önce yaralanması ve ardından ölümüyle yaşandı. Bu gelişmeleri takip eden Türk basınında bazı gazetelerde söz konusu hareketler açıktan açığa yüceltilecekti. İngiltere'nin İstanbul elçiliği haberlerin önüne geçmek için girişimde bulduklarında yetkililer böylesi bir müdahalenin mümkün olmadığını bildireceklerdi. Bu süreçte Türk gazetelerinde Musul'daki İngiliz varlığı eleştirilmekte ve Türkiye'nin Musul üzerindeki hâkimiyeti savunulmaktaydı. Öyle ki, bu kritik evre İngiliz makamları arasında önce Mısır'daki isyanın Türk kökenli bir kışkırtma ile ilgili olup olamayacağının sorgulanmasına neden oldu. Devamında Türk basınında Takrir-i Sükun Kanunu ile birlikte İngilizlerin rahatsızlığına neden olan haberleri de yayınlayan *Son Telgraf* ve *Tevhid-i Efkar, İstiklal, Sayha, Aydınlık, Orak Çekiç* gibi gazeteler kapatıldı. Bu çalışmada Türk basınında çıkan haberlerin arka planı Türk-İngiliz kaynakları üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, Mısır, Türk basını, Takrir-i Sükun Kanunu

Abstract

The next foreign policy agenda of the Republic of Turkey which established its international existence lawfully with the Treaty of Lausanne was the issues that remained from the First World War which was the last war of the Ottoman Empire. In Egypt, nationalist movements started after the First World War was prominent as a reaction to not being able to represent themselves in the Paris Peace Conference. The harshest manifestation of these movements was observed with the wounding of English commander Lee Stack with an assassination and then, his death. In certain newspapers of the Turkish press, these movements were glorified openly. When the English embassy in İstanbul intervened to prevent this news, the authorities reported that such intervention is not possible. In this process, the existence of English soldiers in Musul

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kütahya / Türkiye, ummugulsun.polat@dpu.edu.tr

was being criticized in the Turkish press and the authority of Turkey in Mosul was being supported. This critical period caused the questioning of whether the revolt in Egypt is caused by Turkish provocation by the English authorities. Then, *Son Telgraf* that caused disturbance among English authorities with their news articles and certain other newspapers *Tevhid-i Efkar*, *İstiklal*, *Sayha*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç* were shut down with the Takrir-i Sükun. In this study, the background of the news published in the Turkish press will be evaluated through Turkish-British sources.

Keywords: Turkey, Britain, Egypt, Turkish press, Law on the Maintenance of Order [Takrir-i Sükun]

Giriş

Savaşların devlet ve toplum üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğu bilinmektedir. İmparatorlukların parçalandığı I. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve bu süreç, önce silahlı mücadelenin kazanılması ardından da iç politik mücadelenin sürdürülmesiyle gerçekleşebilmiştir. Savaş sonrasında İngiltere ile ilişkilerde etkili olan faktörler, iç siyasete de Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet kimliğine de yansımıştır. Türkiye'nin ulus devlet kimliğine geçişi ise zaman almış ve İslam coğrafyası üzerinde bir etki faktörü olması ihtimali başta İngiltere olmak üzere Batı dünyası tarafından takip edilmiştir.

Bu çalışmada İngiliz Arşiv kayıtları içerisinde yer alan başta FO 141/504 numaralı dosya olmak üzere *Son Telgraf* gazetesinde çıkan haberler dikkate alınarak, Milli Mücadele sonrası Türkiye basınının İngiltere tarafından nasıl izlendiği, çıkan haberlerden özellikle Mısır ile ilgili İngiliz yetkililerin nasıl adımlar attığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu inceleme hem Lozan sonrası genç Cumhuriyet'in yönetici kademelerinin basın üzerindeki etkisini, hem de Mısır'da İngiliz karşıtı hareketlere bu yöneticilerin bakış açısını anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmada temel olarak 1924 yılında *Son Telgraf* gazetesinin kapatılması ile neticelenen ve arka planı oldukça girift olan Türk iç politikası ve buna İngiltere'nin İstanbul'daki temsilciliğinin dahil olma girişimleri ele alınmıştır. Ardından da bu gelişmelerin takibi niteliğinde Türk basınının önemli kesiminin ele alındığı bir kayıt değerlendirilmiştir. Çalışmada aşağıda üzerinde durulan "A Guide to the Press Egypt and Soudan and Constantinople" isimli rapora¹ ve ekindeki yazışmalara yansıyan bilgileri daha iyi anlayabilmek adına özellikle 1924-1925'te yoğunlaşan ve 1926'ya kadar devam eden gelişmeleri önce Türkiye, ardından da Mısır bağlamında tek tek irdeleyip bağlantı kurmakta fayda vardır.

1. I. Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeleri: Türkiye ve Mısır (1923-1926)

Bilindiği üzere 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile Osmanlı Devleti'nin bakiyesi topraklarda yeni bir devlet; Türkiye Cumhuriyeti uluslararası manada teşekkül etmiş oluyordu. Lozan Antlaşması pek çok ihtilafı ortadan kaldırmakla beraber Türkiye'nin güney

1 The National Archive-London (TNA), Foreign Office (FO), 141/504, "A Guide the Press of Egypt and Soudan and Constantinople", April 1921.

sınırını oluşturan bölgede Musul Meselesi olarak literatüre geçen oldukça önemli bir sorun, Lozan sonrası gündemde ilk sıradaydı. Bu sorunun çözümü için Türk-İngiliz görüşmeleri devam edecek ve meselenin halli mümkün olmayınca Milletler Cemiyeti'nin vereceği karar beklenecekti. Başka bir deyişle Lozan Antlaşması sonrası yeni devletin dış politikasının merkezinde bu mesele yer alacaktı.² Diğer taraftan iç politikada da Lozan Antlaşması gündemi belirlemekteydi. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Meclis içerisinde önemli derecede muhalif bir ortam ortaya çıkmıştı. Meclis'teki muhalif vekiller antlaşmaya karşı tutum almışlardı, öyle ki Lozan Antlaşması'nın onaylanması konusunda kuşkular söz konusuydu. Bu süreç seçim kararı alınması ile devam edecek ve Lozan Antlaşması'nı ancak II. TBMM onaylayacaktı.³ II. TBMM'nin teşkilinin ardından oluşturulan yeni anayasada Türk basınının bağımsız olduğu 77. madde ile hükme bağlandı.⁴ Sistemin liberal bir ekonomi ile buna uyumlu bir devlet yapısı olarak kurgulanması düşünülmüştü.⁵ Öyle ki Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 25 Ekim 1923'te yayımlanan kararname ile sansüre son verildi.⁶ Ancak 1924'ten itibaren bazı gelişmeler iç siyasette devlet anlayışının kademeli olarak otoriterleşmesinde etkili olacaktı. Öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşları hızlı yaşanan değişim konusunda karşıt bir tavır içerisindeydiler ve bu durum 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kurulması ile gün yüzüne çıktı.⁷ Mustafa Kemal Paşa her ne kadar TpCF'nin kuruluşunu tehdit olarak görmediğini deklare etmişse de muhalif partinin içinde eski Milli Mücadele kumandanlarının varlığı dikkat çekiciydi. Dahası *İstiklal*, *Son Telgraf*⁸, *Vatan*, *Tanin* ve *Tevhid-i Efkâr* gazeteleri partinin davasını

- 2 Musul Meselesi hakkında süreci takip etmek için örneğin bk. İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014; Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, 2. baskı, TTK Yayınları, Ankara 2014. Ayrıca bk. James Barr, *Kırmızı Çizgi. Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi*, çev. Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul 2016. Bu çalışmada önemli bir yer tutan *Son Telgraf* gazetesinde de bu süreçte İngiltere'nin Musul konusuna yaklaşımına dair birçok haber çıkmıştır: "İngiltere'nin Gözü Musul Petrollerinde", *Son Telgraf*, 1 Haziran 1340 [1 Haziran 1924], s. 1; "Musul ve Cemiyet-i Akvam", *Son Telgraf*, 29 Haziran 1340 [29 Haziran 1924], s. 1.
- 3 Tartışmalar için bk. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C 3, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985, s. 1290. I. Meclisteki muhalif doku ve bunun sosyal-siyasi arka planı hakkında detaylı bilgi için bk. İhsan Güneş, *I. TBMM Düşünce Yapısı 1920-1923*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 427. I. Meclis'te ortaya çıkan gruplar ve muhalif II. grubun yapısı hakkında önemli bir çalışma yapılmıştır. Basının bu gruplar hakkında tutumu için bk. Ahmet Demirel, *I. Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 533.
- 4 Ferhat Yılmaz, "Türk Anayasal Tarihi Çerçevesinde Basın Özgürlüğü Üzerine Bir İnceleme", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 4, (2014), s. 438. Mete Tunçay'ın 1924 anayasası ile ilgili yorumları da hayli detaylıdır: Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), C IV, Cem Yayınları, İstanbul 1997, s. 95-97.
- 5 Yeni kurulan devletin iktisat anlayışının liberal bir ekonomi olarak belirlenmesi daha Lozan Antlaşması'ndan evvel İzmir İktisat Kongresi'nde sembolik de olsa gerçekleşmişti. Bk. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 180-181.
- 6 Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1990, s. 108.
- 7 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 73-77; Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 17. TpCF'nin kurulmasından evvel *Son Telgraf* gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir parti kurulmasına dair fikrini göstermesi açısından önemli bir haber çıkmıştı: "Reisi Cumhur Paşa Fırkaların Tâdidine Tarafdar Olduğunu Bir Dostuna Söylemiştir", *Son Telgraf*, 13 Teşrin-i sani 1340 [13 Kasım 1924], s. 1.
- 8 Bu gazeteler içerisinde özellikle *Son Telgraf*'ın yayın bilgilerine yakından bakmakta fayda vardır. Zira bu gazete İngiliz makamlarının Türk yetkililerle iletişim kurmasında etkili olmuştur. Detaylar şu şekildedir: "Öğleden

desteklemekteydiler.⁹ Muhafiz kesimler fırkaya büyük bir teveccüh gösterip rejim karşıtlığının simgesi haline getirmek üzereyken Şeyh Sait İsyanı (Şubat 1924) nedeniyle iç politikada arzulanan özgürlükçü düşünce zemini kaybedilecekti. Yargılamaların ardından kısa zaman içinde Türkiye'yi zor durumda bırakacak Takrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925) yürürlüğe girecek ve TıCF kapatılacaktı (3 Haziran 1925). İzmir Suikastı davası (26 Haziran-13 Temmuz 1926) ile Türkiye Cumhuriyeti paşaların da yargılandığı dava ile oldukça kaygılı günleri yaşayacaktı. Özellikle Şeyh Sait İsyanı henüz yeni kurulan ve radikal değişiklikler ile kimliğini bulmakta olan genç Türkiye Cumhuriyeti için büyük bir risk teşkil etmişti. İsyanın kendiliğinden ortaya çıkmış gerici bir ayaklanma mı yoksa İngilizlerin teşvikiyle patlak vermiş etnik kodları olan bir girişim mi olduğu tartışılmıştır.¹⁰ İlerleyen kısımlarda üzerinde duracağımız hadiseler Türkiye'nin bu döneminde yaşanacaktı.

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı sonrası Mısır'daki gelişmeler bağımsız bir devlet olma mücadelesinin başlangıcı gibiydi. I. Dünya Savaşı'nın başında, daha Osmanlı Devleti savaşa girmeden Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yı iskat eden İngiliz yönetimi, unvanı "sultan" olan, ancak yetki ve etkinlik açısından İngiliz Yüksek Komiserliğine bağlı Hüseyin Kamil Paşa'yı Mısır tahtına getirmişlerdi.¹¹ Hüseyin Kamil Paşa döneminde (1914-1917) Mısır'da basın özgürlüğünün nispeten uygulandığı bir ortam görülmekteydi. Her ne kadar 1881 tarihli bir basın sansür yasası varsa da buna nadiren başvurulmaktaydı. 1917 yılında Hüseyin Kamil Paşa'nın vefatı ile yerine, I. Fuad'ın, "sultan" unvanıyla getirilmesi, savaş sonrası bağımsızlığa dair bir ümit ışığı olarak algılanmıştı. Fakat savaş sonrası düzenlemelerde Mısır'ın temsil talepleri karşılık görmeyecekti. Bu süreçte Vafd Partisi lideri Saad Zağlul Paşa Mısır milliyetçiliğinin simgesi haline gelecek İngiliz karşıtı ton güçlenecekti.¹² İngiliz yetkililer tarafından Paris'e değil Londra'ya giderek isteklerini anlatmaları önerilen Mısırlı milliyetçiler adına Saad Zağlul Paşa bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Saad Zağlul Paşa, Muhammed Mahmud, İsmail Sedki Basha ve Hamad el-Basel tutuklanarak Malta'ya sürgün edildiler. Yine de olaylar durulmadı. Olaylar sivil itaatsizlikten fazlası gibi görünüyordu. Zira Mısır'da İngiliz askerlerine suikast düzenlenmekte ve can kayıpları yaşanmaktaydı. Bu ortamda Mısır Yüksek Komiserliği'ne Kudüs'ü alan general olarak bir hayli üne kavuşan General Edmund Allenby (1861-1936) atandı. Allenby, olayları bastırmak için Zağlul Paşa ve arkadaşlarının serbest bırakılması ve Paris'e giderek görüşmelerde Mısır'ı temsil etmelerini sağlayarak işe başladı. Saad Zağlul ve arkadaşları Paris'e gittilerse de bekledikleri ilgiyi

sonraları çıkar gazete. Müdür-i meş'ul: Lütfi, Kerim Ömer. İstanbul". Gazetenin hangi kütüphanelerde hangi sayılarına ulaşılabilceğine dair bilgi için bk. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928*, C II, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s. 760.

9 Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoglu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 253.

10 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 127-134; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratl, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 268.

11 Ü. Gülsüm Polat, *İngiltere ve Osmanlı Devleti Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, ATAM Yayınları, Ankara 2015, s. 65.

12 Ü. Gülsüm Polat, "Millî Mücadele Sürecinde Mısır ile Kurulan Bağ ve "Kemalist Propaganda Algısı", *Akademik Ortadoğu*, 15, (2013), s. 53.

göremediler. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri Mısır'da İngiliz protektorasını çoktan tanımıştı.¹³ 1924 yılı Mısır'ında yaşananları Allenby'nin kişisel evrakı arasında yer alan bir rapordan takip etmek mümkündür. Her ne kadar Saad Zağlul'un liderliği konusunda İngiliz istihbaratı kesin bir çerçeve çizemese de gelişmeler İngiltere'nin Mısır'daki varlığını zorlayacak şekildeydi. Durum Reuters'ın Mısır'daki muhabiri Gerald Delany tarafından şöyle tespit ediliyordu: “Kral [I. Fuad] Zağlul'a finansal destek vermeye mecbur bırakıldı ve durum Zağlul'un liderlik sorumluluğunu kabul etmek dışında bir seçenek kalmaması aşamasına geldi”¹⁴. Savaştan sonra Churchill, Transjordan ve Irak'ta uygulanan manda sisteminden farklı olarak İngiliz destekli bir Mısır hükümdarı aracılığıyla savaş öncesi düzeni yeniden yaratma kampanyası başlattı.¹⁵

İngiltere için Mısır milliyetçilerinin çabaları Mısır içerisinde yaşanan gelişmelerden ibaret değildi. İngiliz amirlerinin emriyle iş gördükleri düşünülen Mısırlı askerler, Mısırlı milliyetçilere şiddet uygulamıştı. Mısırlılar üzerlerindeki darp izlerini fotoğraflayıp Paris'teki uluslararası toplantı gündemine taşımak için çaba göstermişlerdi. Ele geçirilen ve şiddeti gösteren fotoğraflar (bk. Ek. 1, 2) Mısırlı milliyetçilerin girişimlerini göstermesi açısından dikkat çekiciydi.¹⁶ Savaş sonrası Mısır'ında yaşanan bu gelişmeler sırasında İngiliz raporlarında olayları kışkırtan gruplar arasında “Kemalist ajanlar” olduğu da rapor edilmekteydi.¹⁷ Mısır ve Sudan komutanı olarak önemli bir konumda olan Lee Oliver Fitzmaurice Stack'ın (1868-1924) Mısırlı milliyetçiler tarafından suikasta uğrayıp hayatını kaybetmesi, İngiltere karşıtlığını ve bunun operasyonel yapısını gösteren önemli bir olaydı.¹⁸

Daha önce de belirtildiği üzere Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkiye dış politika gündeminin ana konusunu Lozan'da çözüme kavuşturulamayan meselelerin halli oluşturuyordu. Bu bağlamda Musul'un aidiyeti konusunda İngiltere ile yaşanan diplomatik mücadele 1925 yılında devam ediyordu. Bu süreçte Türk dış politikasını yönetenlerin, İngiltere'nin kolonilerinde yaşadığı karşıt hareketleri sıkı biçimde takip etmeleri anlaşılabilir bir durumdur. İngiltere'nin Doğu'daki varlığı sorgulanıp karşıt hareketler ortaya çıkarsa dikkati ve fiili gücünü bölmek durumunda kalan İngiltere, Türkiye'nin istekleri karşısında zayıf hale gelebilirdi. Dahası Osmanlı hakimiyetini ortadan kaldıran uluslararası mücadele ve Milli Mücadele yıllarının hatıraları

13 Marius Deeb, *Party Politics in Egypt: the Wafd&its Rivals 1919-39*, Ithaca Press, London 1979, s. 41; Arthur Goldschmidt, *Modern Egypt, The Formation of a National State*, Hutchinson Press, London, Melbourne, Auckland, Johannesburg 1988, s. 57. Temsil meselesi hakkında örneğin bk. Resul Yavuz, “The Activities of the Hejaz and Egypt Committees that were invited to the Paris Peace Conference after the World War I”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV/1, (2019), s. 311-348.

14 *Oxford University, St. Antony's College, Middle East Centre Archive*, Oxford, Allenby File, 1/4, s. 3-5.

15 James Whidden, *Egypt: British Colony and Imperial Capital*, Manchester University Press, Manchester 2017, s. 28.

16 TNA, FO, 608/214. Söz konusu görseller “İngilizlerin uyguladığı soykırımlara dair” başlıklı bir dosya içerisinde bulunmaktadır. Dosya içerisinde verilen bilgilerde Mısırlıların haber içeriklerini Fransız ve Belçika basınına ulaştırma gayreti içerisinde olduklarına değinilmektedir. Bu çalışmada söz konusu görsellere ekte yer verilmesinin sebebi, Mısır'da yaşanan işgal karşıtı mücadeleyi, İngiltere'nin bu girişimlere verdiği tepkiyi ve Türkiye'de çıkan Mısır ile ilgili haberlere karşı neden bu denli hassas olduklarını daha iyi anlamlandırabilmektir.

17 Ü. Gülsüm Polat, “Milli Mücadele Sürecinde Mısır ile Kurulan Bağ”, s. 56.

18 Malak Badrawi, *Violence in Egypt 1910-1925. Secret Societies, Pilots and Assassinations*, Curzon Press, London 2002, s. 140.

Türk yöneticilerinin zihninde canlıydı, İngiltere'nin İslam coğrafyasına dair taviz verir durumda olması arzu edilebilirdi¹⁹.

2. Savaş Sonrası Türkiye-Mısır ve Basın Bağlantılarının Yansıması olarak İngiliz Tespitleri

Bilindiği üzere İngiltere'nin Doğu'daki varlığı önemli bir uyum, işbirliği ve tüm etki grupları hakkında bilgi sahibi olunmasıyla yürütülen bir işleyişe bağlıydı. Bu durum arşivlerde geriye çok sayıda rapor, belge ve yazışma kalmasına neden olmuştur. Türkiye üzerine çalışan tarihçiler için bu raporlar karşı tarafın izlenimini takip etmek açısından önemlidir. Alınan haberler el kitapçığı formatında derli toplu hale getirilip ilgili bürolara gönderilerek söz konusu büroların bilgi sahibi olması için bir çeşit kurum içi eğitim materyali haline getirilebilmekteydi. Bu kitapçıklardan birisi olan "A Guide to the Press Egypt and Soudan and Constantinople"²⁰ isimli derleme raporda İngiltere yönetimi altında olan Mısır, Sudan ve işgal yönetiminde olan İstanbul'un önemli gazetelerine dair detaylı bilgiler verilmektedir. Bu rapor "gizli" ibaresiyle Mısır Yüksek Komiserliği tarafından 8 Temmuz 1921 tarihinde mühürlenmişti. Raporun ön kapak sayfası arkasında bulunan not kısmında söz konusu raporun; Mısır, Sudan ve İstanbul'un tüm basın, haber ajansları ile ilgili eksiksiz bir bilgi olmadığına, ancak önde gelen haber ajansları, gazeteler ve gazeteciler hakkında olduğuna değinilmektedir. Aradan altı yıl geçmesiyle aynı yazışma silsilesinde "A Guide to the Press of Europe. Constantinople" isimli küçük bir kitapçığın hazırlandığı görülmektedir. Kitapçık belli başlı makamlar arasında yazışma konusu olduğu için etrafında şekillenen algıyı da izlemek mümkün olabilmektedir. Öncelikle belirtilmelidir ki, söz konusu kitapçığın içinde bulunduğu yazışma silsilesi İngiltere'nin Ortadoğu'daki en önemli yönetim birimi olan Mısır'a yönelik İstanbul'dan yönelen bir "kışkırtma" algısıyla ilgilidir.

1921 yılına ait Mısır, Sudan ve İstanbul basınına dair kitapçığın ekinde aktarılan bu olay Mısır'da yaşanan İngiliz ve işgal karşıtı ayaklanmaları destekleyen ve *Son Telgraf*'ta neşredilen Süleyman Nazif'in²¹ bir makalesi etrafında şekillenmişti. Süleyman Nazif'i İngiliz memurları gerçekten iyi tanıyorlardı. Süleyman Nazif, Halide Edip Hanım'ın, İstanbul'un işgaline karşı yaptığı ünlü Sultanahmet konuşmasının ardından gazetede köşesinde "Kara Bir Gün" başlıklı bir yazı yazmış, ardından gözaltına alınıp Malta'ya sürgün edilmişti.²² Türk edebiyatında nüktedanlığı ve hazırcevaplığı ile tanınan Süleyman Nazif'in, 25 Aralık 1924'te *Son Telgraf*'ta çıkan yazısı, raporda "son derece kışkırtıcı" olarak niteleniyordu. Söz konusu raporda Halide Edip

19 Bu iddiamızın kapsamını revizyonist bir ülke olmamak kaydıyla netleştirmek gerekmektedir. Yani Lozan ile kendisine çizilen sınırları revizyona uğratmak amaçlı bir politika değildir. Ancak Musul meselesini Türkiye'nin lehine neticelenmesini isteyen Türk siyasilerinin İngiltere için sömürgelerinde çıkacak gâileleri sempati ile karşılaması oldukça mantıklıdır. Genç Cumhuriyet'in anti-revizyonist bakış açısı için bkz: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C I, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 46-49. Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri. Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 191-192.

20 TNA, FO 141/504, "A Guide the Press of Egypt and Soudan and Constantinople", April 1921.

21 Süleyman Nazif ile ilgili olarak bk. Mehmet Gür, "Süleyman Nazif", *DİA*, XXXVIII, (2010), s. 92-94.

22 Agm., s. 92.

hakkında şu detaya da yer veriliyordu: “*Son Telgraf*’ın Baş Editörü, dünyaca tanınan, Anadolu’da Milli Mücadele boyunca Mustafa Kemal Paşa’yı desteklemiş olan ve mücadele bittikten sonra İstanbul’a giderek gazetesinde onlar lehine bir propaganda başlatmak için Bolşeviklerle anlaşılan Halide Hanım’dır.”²³. Burada raporda Halide Edip ile ilgili olarak verilen bu bilginin onun hayatını konu alan akademik araştırmalarda yer bulmadığı belirtilmelidir.²⁴ Raporun devamında Süleyman Nazif’in yazısından bazı kısımların çevirisine yer verilmiştir. Ajan söz konusu makalenin Bolşevik desteğiyle yayımlandığını kesin ifadelerle belirtiyordu: “Belirttiğim üzere bu makaleler için Bolşevikler Mısır’daki aşırıları harekete geçirmek için destek vermekteler. Mısır’daki Bolşevik temsilciler Mısırlıların zihninde benzer hisleri uyandırmak için talimat aldılar. Bilinmektedir ki Mısırlılar kendi çıkarlarına olmadığında da Türk tavsiyelerini dinlemeye meyillidirler. Bu zayıf nokta Bolşevikler tarafından bilinmektedir...”²⁵. Ajan A.N., 15 Ocak 1925 tarihinde bir rapor daha yazmıştı. Bu raporda da Süleyman Nazif’in, 31 Aralık 1924’te bir makalesinin²⁶ daha neşredildiğini ve bu makalede benzer “kışkırtmalara” devam ettiğini belirtmekteydi. Dahası Türkiye’nin Moskova nezdinde atanan eski La Haye Büyükelçisi Nusret Bey (Nusret Sadullah Ayaşlı, 1870-1944) ile ilgili ilginç bir iddiaya yer verilmekteydi: Nusret Bey’in Mısır’a “sebebi bilinmeyen” bir ziyaret yapacağına dair duyuma dikkat çekmekteydi.²⁷ Raporda anlatılanları teyit etmek amacıyla *Son Telgraf*’ın ilgili nüshalarına bakıldığında Mısır’da yaşanan suikasta dair ilk yazının 20 Teşrin-i sani 1340’ta (20 Kasım 1924) yayımlandığı görülmektedir. Başlığı şu şekildedir: “Kahire’de şayan-ı dikkat bir hareket. Mısır’daki İngiliz başkumandanına suikast. Bomba ve kurşunlarla hücumu uğrayan Serdarın hayatı tehlikelidir. Suikastı yapanlar kaçabilmişlerdir”²⁸. *Son Telgraf* bundan sonraki günlerde de Mısır gündemini sıkı biçimde takip ederek aktarmıştır. Burada çıkan haberlerde Zağlul Paşa ile İngiltere arasındaki mücadelede İngiltere’nin yaptıkları eleştirilmektedir.²⁹ Ayrıca çıkan haberlerde suikasttan sonra İngilizlerin Mısır’da çeşitli tutuklamalar yaptıkları aktarılmıştır. Söz konusu haberde, Kahire’de İngiliz askeri görevliler, eski Mısır Dahiliye müsteşarı, (1921 senesinde tutuklanıp Zağlul Paşa hadiseleri üzerine serbest bırakılan) Abdurrahman Fehmi ve Zağlul Paşa’yla birlikte Londra’ya giden Ahmed isimli kişilerin tutuklandığı belirtilmektedir.³⁰ İngilizlerin dikkatini çeken 25 Aralık 1924 tarihli gazete haberi, Süleyman Nazif tarafından kaleme alınmış “Mısır’daki İngiliz Kumandanını Öldürenlere” başlıklı yazıydı ve gazetenin ikinci sayfasında çıkmıştı: “Benim Gazi Dindaşlarım” diye başlayan yazı, dini duyguları yücelten, suikastı onaylayan bir takdir yazısıydı.³¹ Gazetede İngiliz karşıtı haberlerin bundan sonraki günlerde de devam ettiği görülmektedir. Kahire Yüksek Komiserliği

23 TNA, FO 141/504, “Agent’s Report”, 9.1.1925.

24 İnci Enginün, “Adivar, Halide Edip”, *DİA*, I, (1988), s. 376-377.

25 TNA, FO 141/504, “Agent’s Report”, 9.1.1925.

26 Söz konusu makalesi “Dava Ediyorlar” başlığıyla çıkmıştır: *Son Telgraf*, 31 Kanun-ı evvel 1340 [31 Aralık 1924].

27 TNA, FO 141/504, “Agent’s Report”, 15 Ocak 1925.

28 *Son Telgraf*, 24 Teşrin-i sani 1340 [24 Kasım 1924], s. 1.

29 “500 Bin İngiliz Lirasına ve Terziyaya Rağmen Zağlul Paşa İstifaya Mecbur Oldu. İstiklalın İmhası”, *Son Telgraf*, 25 Teşrin-i sani 1340 [25 Kasım 1924], s. 1.

30 “Kahire Cinayeti. İngilizler Mısır’da Tevkifata Başladılar”, *Son Telgraf*, 28 Teşrin-i sani 1340 [28 Kasım 1924], s. 1.

31 Süleyman Nazif, “Mısır’daki İngiliz Kumandanını Öldürenlere”, *Son Telgraf*, 25 Kanun-ı evvel 1340 [25 Aralık 1924], s. 2.

İstanbul'daki İngiliz temsilciliğine 28 Ocak 1925'te *Tevhid-i Efkâr* ve *Vatan* gazetelerinde çıkan haberleri soruyordu. İstanbul'daki İngiliz temsilciliği, Süleyman Nazif'in yazılarından dolayı Türk mahkemelerinde yargılandığı yönünde bazı haberlerin duyulmasına rağmen bunun doğru olmadığını bildiriyordu. Yüksek Komiser, Türk yetkililer ya da otoriteleriyle söz konusu haberler hakkında mümkünse görüşülmesini ve haberlerin nedeninin öğrenilmesini istiyordu.³²

Süleyman Nazif Bey'in yazısının İngiliz makamları arasında bu denli teyakkuzu arttırması da tesadüf değildi. Zira bu yazılarında Mısır ve Sudan Serdarı Lee Stack'ın (1868-1924) bir suikast neticesinde öldürülmesinin ardından³³ Mısır'daki İngiliz varlığını eleştirmektedir. Raporda Süleyman Nazif'in yargılanmasıyla ilgili "Tanrıya benim yargılanmam ve hakkın yerini bulmasını nasip ettiği için şükrediyorum. Bu bir İngiliz mahkemesinde değil bir Türk mahkemesinde olacağı için şükrediyorum"³⁴ şeklindeki ifadelerinin Mısır gazetesi *el-Efkâr*'da 21 Ocak 1925'te yayınlanmış olduğuna dikkat çekiliyordu.

Son Telgraf'ta Mısır'daki İngiliz varlığını tehdit eden, eleştiren haberler sadece Lee Stack'ın suikastı ile ilgili değildi. Mısır'ın Sudan'ı ilhak etmesi ile ilgili süreci de İngiltere'nin emperyalist girişimleri olarak sütunlarına taşımaktaydılar.³⁵ Diğer taraftan Mısır milliyetçilerinin çabalarını da yakından takip ediyorlardı. Gazete, Saad Zağlul Paşa'ya yönelik suikast girişimini teessürle bildirmişti.³⁶ Ayrıca Lee Stack'ın öldürülmesine dair olayların İngilizleri kaygılandığı ve ancak atılan adımların sadece tek bir haberle ilgili olmadığı anlaşılmaktadır. 10 Kanunuevvel 1340 (10 Aralık 1924) tarihli nüshada İngiliz serdarın bir İngiliz ihtiyat zabiti tarafından öldürüldüğü iddiasına da yer verilmişti. İddia oldukça ilginçti. Buna göre serdarın öldürülmesinin ardından devlet dairelerine İngiliz memurların atandığına, serdarın öldürülmesinin İngiliz eliyle yapılmasının bu amaca hizmet ettiğine ve nihayetinde amacın hasıl olduğuna değiniliyordu.³⁷ Bu haberde Lee Stack'a ait bir görsele de yer verilmişti. Gazete sadece cinayeti değil yeni Mısır kabinesini de dikkatle takip etmekteydi.³⁸ Ancak Türkiye'de iç politik gündem muhalif bu gazetelerin yayın hayatını sonlandırmayı gerektirecek biçimde ilerleyecekti. *Son Telgraf* da dahil, *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklal*, *Sayha*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç* gibi gazetelerin neşriyatı Takrir-i Sükun Kanuna dayanılarak

32 TNA, FO 141/504, 28 Ocak 1925, His Majesty's Representative British to Mission Constantinople to Residency, Cairo [İstanbul İngiliz Temsilciliğinden Kahire Yüksek Komiserliğine].

33 Donald M. Reid, "Political Assassination in Egypt, 1910-1954", *The International Journal of African Historical Studies*, 15/4, (1982), s. 627-628.

34 TNA, FO 141/504, "Al-Afkar of 21st January, 1925".

35 "Şarkta İngiltere", *Son Telgraf*, 2 Temmuz 1340 [2 Temmuz 1924], s. 1. Sürece dair detaylar için bk. Mohammed Nuri el-Emin, "Britain, The 1924 Sudanese Uprising, and the Impact of Egypt on the Sudan", *The International Journal of African Historical Studies*, 19/2, (1986), s. 235-260.

36 "Mısır Milliyetperverlerinin Reisi Fedakarı Zağlul Paşa Bayramın ilk günü Fena Bir Suikaste Maruz Kaldı", *Son Telgraf*, 17 Temmuz 1340 [17 Temmuz 1924], s. 2.

37 "Mısırlılarla İngilizler Karşı Karşıya Düşman. İngilizler Nazırlarının Mısırlılar Tarafından Katli Korkusuna Karşı Tedbir Alınıyor", *Son Telgraf*, 10 Kanun-ı evvel 1340 [10 Aralık 1924], s. 1.

38 "Mısır'da İngilizler. Yeni Mısır Kabinesini İstiyorlarmış", *Son Telgraf*, 10 Kanun-ı evvel 1340 [10 Aralık 1924], s. 2; "Yeni Mısır Hükümeti Süveyş'i İngiltere'ye Bırakmak Niyetinde", *Son Telgraf*, 11 Kanun-ı evvel 1340 [11 Aralık 1924], s. 1; "Mısır Parlamentosu Kralın Bir Emriyle Fesh Edildi", *Son Telgraf*, 25 Kanun-ı evvel 1340 [25 Aralık 1924], s. 1.

durdurulmuş, gazeteler kapatılmıştı.³⁹ Gazetelerin kapatılmasına dair karar yazılarında *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* için “Komünistlik hakkında propaganda da bulunmak” ifadesine yer verilmiş⁴⁰, *Son Telgraf*, *Tevhid-i Efkar*, *Sebilürreşad* ve *Sayha* gazetelerinin neşrine son verilmesi ile ilgili olarak Takrir-i Sükun Kanunu’nun birinci maddesine atıf yapılmıştı.⁴¹ Bu kararlar İstanbul’daki İngiliz misyonu tarafından Kahire’ye derhal bildirilmişti.⁴² İstiklal Mahkemesi’nde Şeyh Said yargılamaları devam ederken bazı sanıkların İstanbul gazetelerinin yayının etkisinde kaldıklarını söylemeleri üzerine tetkikat başlamıştı.⁴³ Tutuklanan ve çeşitli mahkeme bölgelerine sevk edilen gazetecilerden bazıları anılarında yargılamalara dair bilgiler vermişlerdir.⁴⁴

Gazetelerin Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde kapatılması⁴⁵, İngiltere’nin İstanbul’daki temsilciliği için sorunun ortadan kalkması anlamına geliyordu. Zira gazetelerin kapatılması girişimi olmadan evvel kapatılmaları yahut susturulmaları amacıyla Türk makamları ile görüşülmüştü. İngiliz temsilci, Türk Hükümeti nezdinde olayların gelişimini şu şekilde aktarıyordu:

Burada [İstanbul’da] gazetelerin düşmanca tavrı ile ilgili yapacağım görüşmeyi Ankara Hükümeti içtenlikle kabul etti. Ne yazık ki, yabancı hükümetlerle ilgili olarak Türk Hükümeti ve şahısların Türkiye’nin iç meselelerine müdahale konusunda aşırı derecede hassas olduklarını hesaba katmak gerekmektedir. Aynı derecede Türkiye Cumhuriyeti’nin ve kurumlarının modern ve demokratik bir devlet olduğunun düşünülmesi konusunda da hassaslar. Basın özgürlüğü anayasanın maddelerinden birisi. Bu ortamda bu misyondan [İngiliz] herhangi bir kişi yazarlara gazetecilere karşı bir ifade kullandığında hemen “Basın özgürdür ve Hükümetin yönetimi altında değildir” cevabını veriyorlar ki bu büyük oranda doğru...⁴⁶

39 *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi* (BCA), 30.18.1.1/13.12.12. Kapatılan gazeteler bununla sınırlı değildi. *Yoldaş* (Bursa), *Presse de Soir*, *Resimli Ay*, *Hafta* (Vatan’ın yerine çıkan), *Millet* (İstanbul), *Sadayı Hak* (İzmir), *Doğru Öz* (Mersin), *Kahkaha* (İstanbul), *İstikbâl* (Trabzon) ve *Tok Söz* (İstanbul) diğer gazetelerdir [Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti İktidarının Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 143].

40 *BCA*, 30.18.1.1/13.12.12-4, 26 Şubat 1341 (1925), Dahiliye Vekili’nden Başvekalete.

41 *BCA*, 30.18.1.1/13.12.12-6, Kararname sureti. (Takrir-i Sükun Kanunu’nun 1. Maddesi: “İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlâl eba bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reisi cumhurun tasdiki ile resen ve idareten menâ mezundur. İşbu efal erbabını hükümet, İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir”).

42 *Tevhid-i Efkar*, *Son Telgraf*, *İstikbal* gazetelerinin yayınının durdurulduğuna dair telgraflar şu klasörde bulunmaktadır: TNA, FO 141/504/1813.

43 A. Turan Alkan, *İstiklal Mahkemeleri*, Alternatif Üniversite, İstanbul 1992, s. 29-30. Mahkemenin yapısı hakkında Aybars’ın eserine bakılabilir, ancak gazeteciler davasına dair eserde bilgi bulunmamaktadır: Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemesi*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1975. Yine Kılıç Ali anılarında gazetecilerin yargılanmasıyla ilgili detay vermemele birlikte İttihatçılığın canlandırılması çabalarına vurgu yapmaktadır: Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, [y.y.] 1997, s. 35-41.

44 Bk. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C 2, yay. haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Yayınları, İstanbul 1997, s. 1001; Eşref Edib, *İstiklâl Mahkemelerinde – Sebilürreşad’ın Romanı –*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s. 75.

45 Gazeteciler Davası ile ilgili olarak bk. Yurdal Demirel, “Şark İstiklâl Mahkemesinde Görülen Bir Dava: ‘Gazeteciler Davası’”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu Bildirileri*, ATAM Yayınları, Ankara 2015, s. 299-343.

46 TNA, FO 141/504, İstanbul İngiliz Temsilciliği’nden Mısır Yüksek Komiserliğine, 16 Şubat 1925.

İngiliz temsilci, sözlerinin devamında "genel okuyucuya hitap etmeyen" bu gazetelerde çıkan buna benzer haberleri kendilerinin çok fazla önemsemediklerini, zira bu gazetelerin Türk halkının çoğunluğu tarafından okunmadığını belirtmekteydi. Mümkün olduğunca bu gazetelerin Mısır'a girişinin engellenmesinin en iyi önlem olacağı hatırlatılıyordu.⁴⁷ Yukarıdaki girişimde verilen cevabı teyit eder nitelikte açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki *Son Telgraf* ve diğer gazetelerin kapatılması, İngiliz girişimlerinin bir neticesi değildi. Kapatmalara giden süreç, *Nutuk*'ta da anlatıldığı üzere, TPCF'nin kurulması, İzmir Suikastı girişimi ve "Paşalar davası" ile ilgiliydi. *Nutuk*'ta silah arkadaşlarının hareketini anlatırken Mustafa Kemal Paşa "... Memleket dahilinde bazı hafi teşkilat ve teşebbüsata da geçtiler. İstanbul'da *Vatan*, *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Son Telgraf* ve Adana'da Abdulkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan *Toksöz* gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle aleyhimize anonim bir taarruza geçtiler..."⁴⁸ ifadelerini kullanmaktadır.

Ancak *Son Telgraf* gazetesi İngilizleri rahatsız eden yayınları nedeniyle kapatıldığına inanılmaktaydı. Bunu kapatılmasından kısa zaman önce çıkan bir makaleden anlıyoruz. Yazıda 25 Kanun-ı evvel (Aralık) 1924'te Süleyman Nazif tarafından yazılan "Mısır'da İngiliz Kumandanını Öldürenlere" başlığıyla çıkan haberde suikastı gerçekleştirenlerin haklılığına vurgu yapılmaktaydı.⁴⁹ Bu nedenle yargılanmalarından rahatsız olarak serzeniş etmekteydi.

İngiltere bu olaydan sonra da Türk basınına takip etmeye devam etti. İngiltere yönetim birimlerinin sıklıkla yaptığı gibi İngilizler tarafından Türk basınına anlaşılması için hizmete özel, kitapçık formatında dokümanlar hazırlandı ve bu zaman içerisinde detaylandırıldı.⁵⁰ Bu raporlar Türk basınına önemli isimlerini, editörlerini, gazetelerini sıkı biçimde gruplandırılıyordu. Örneğin, 1921'de basılan ve Türk basınına dair genel bilgiler veren "A guide the press of Egypt and Soudan and Constantinople" isimli raporun 1927 yılında "A Guide to the press of Europe. Constantinople" adıyla Türk basınına dair içeriğinin genişletildiği görülmektedir. Bu raporda 1921-1927 yılları arasında etkili olan editörlerden Mahmud Bey (Esat Bozkurt, 1892-1943), Ağaoğlu Ahmet (Ağaoğlu, 1869-1939), Falih Rıfki (Atay, 1894-1971), Asım Us (1889-1956), Yunus Nadi (Abaloğlu, 1879-1945⁵¹), Ahmet Şükrü Bey (1875-1926), Ahmet Emin (Yalman, 1888-1972), Hüseyin Cahid (Yalçın, 1875-1957) üzerinde dikkatle duruluyordu.⁵² Raporlarda

47 Aynı rapor.

48 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 721.

49 "Türk'ün ve İslam'ın Azınlı Düşmanı Aleyhine Mücadelemiz Yüzünden Türk Hakiminin Huzuruna Kemal-i Fahir ile Çıkacağız", *Son Telgraf*, 30 Kanun-ı evvel 1340 [30 Aralık 1924].

50 TNA, FO 141/504, "A Guide to the Press of Europe. Constantinople", January 1927.

51 Ferhat Eroğlu'nun çalışmasında Yunus Nadi'nin doğum tarihi olarak 1879 ve 1880 tarihleri verilmekte ve gerçek adının Ahmet olduğu bildirilmektedir: Ferhat Eroğlu, *Yunus Nadi - Hayatı ve Eserleri (1879-1924)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016, s. 24.

52 TNA, FO 141/504, "A Guide to the Press of Europe. Constantinople", January 1927. Raporla verilen bilgilerin karşılaştırıldığı çalışmalar için bk. Ferhat Eroğlu, *Yunus Nadi - Hayatı ve Eserleri (1879-1924)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016, s. 388-432; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1976, s. 247; Ersin Müezzinoğlu, "Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı ve Ahmet Şükrü Bey", *JASSS*, II, 2015, s. 155; Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 1-28; A. Holly Shissler, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 160; Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 73-88.

ismi geçen gazeteciler ile Türkçe ve diğer dillerde yayınlanan gazetelerin yapıları, bağlantıları, güçlü ve zayıf yanları da ele alınmaktadır.

Sonuç

1924-1927 yılları arasında İstanbul-Mısır eksenli gelişmeler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti ile olan temel bağlarını ulus devlete dönüştürmekte olduğu kritik bir sürece denk geldiği için oldukça ilginçtir. İstanbul'da yayınlanan ve Mısır halkına İngiltere karşısında sesini yükseltmeyi salık veren yazıların sahibi olan Süleyman Nazif örneği üzerinden İngiltere'nin, Türkiye'nin Mısır'a etkisi konusunda hala bazı kaygılar taşıdığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin henüz çok genç olduğu günlerde yavaş yavaş ayrışmakta olan muhalif kanadın sesi olan *Son Telgraf* gazetesinde çıkan, Mısır'da yaşanan Lee Stack suikastı ve İngiliz karşıtı gelişmelere dair haberleri birkaç açıdan değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, Türk tarafının en azından bir kısmının Mısır'daki gelişmeleri değerlendirme yöntemi ile ilgilidir. Olayları antiemperyalist hareketin bir reaksiyonu olarak gören *Son Telgraf*'ın aksine resmi devlet temsilcileri bu girişimlere açık destek veremezdi. İkincisi, olaylara İngiliz dış politika belirleyicilerinin bakış açısından yaklaşıldığında İngilizlerin gelişmeleri takip ve bağımsız yeni devletin yapısını anlamaya yönelik bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Türk basınında çıkan haberlerden rahatsızlık duyan İngiliz misyonunun girişimine “Türk basını bağımsızdır” yanıtının verilmesinden de öyle anlaşılıyor ki genç Türkiye'nin yöneticileri savaş sonucunda elde ettikleri bağımsızlığı yabancı etkisine kapatmak istemektedir. Bu bakımdan *Son Telgraf* gazetesinin kapatılmasının Mısır ile ilgili “Mısır'da İngiliz Kumandanını Öldürenlere” başlığıyla çıkan haberle ilgili olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Gazetenin kapatılmasında TıPCF'nin kurulması ile daha da güçlenen muhalif kanat yanında, gazetenin, devletin yeni oluşturmaya çalıştığı imajını zedeleyen tutumu etkili olmuştur. Muhtemeldir ki Bolşeviklik ile bağlantı kurulması ve gazetenin Bolşevik desteğiyle hareket ettiği yönündeki algı da kapatılmasında kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur.

İngiliz yetkililer tarafından hazırlanan Türk basınının önemli gazete ve isimlerine yönelik kurum içine mahsus rapor (A Guide the Press of Egypt and Soudan and Constantinople) altı yıl sonra revize edilerek yenilenmiştir. Yeni raporun (A Guide to the Press of Europe. Constantinople) içeriğinde Türk gazeteci ve editörlere dair tespit ve yorumlar, çoğunlukla İngilizlerin çıkarlarının gözetildiği tutum ve tavırların bir sonucudur. Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus ise İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde pek çok açıdan elindeki mevcut bilgileri revize ederek değerlendirmelerine devam ettiğidir. Ayrıca rapora giren Hüseyin Cahit Yalçın, Yunus Nadi, Ahmet Emin Yalman gibi isimler kadar girmeyen, ancak önemli olan kimi gazeteciler de vardır. Bunlar içerisinde ilk akla gelenler, Sabiha ve Zekeriya Sertel, Ali Naci Karacan, Adnan Adıvar gibi isimlerdir. Buradan hareketle raporu hazırlayanların daha seçici bir metotla çalıştıkları düşünülebilir. Mısır'daki suikast ve İngiliz karşıtı olaylara Türk basını ve yetkililerinin dahli meselesi İngiliz makamları tarafından şüpheyle karşılanmış ve bu olabildiğince erken ve kesin biçimde engellenmek istenmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Ankara, (BCA)

30.18.1.1/13.12.12.

The National Archives, Kew-London (TNA)

FO 141/504, FO 608/214.

Oxford University, St. Antony's College, Middle East Centre Archive, Oxford,

Allenby File, 1/4.

II. Gazeteler

"500 Bin İngiliz Lirasına ve Terziyaya Rağmen Zağlul Paşa İstifaya Mecbur Oldu. İstiklalin İmhası", *Son Telgraf*, 25 Teşrin-i sani 1340 [25 Kasım 1924].

"İngiltere'nin Gözü Musul Petrollerinde", *Son Telgraf*, 1 Haziran 1340 [1 Haziran 1924].

"Kahire Cinayeti. İngilizler Mısır'da Tevkifata Başladılar", *Son Telgraf*, 28 Teşrin-i sani 1340 [28 Kasım 1924].

"Mısır Milliyetperverlerinin Reisi Fedakarı Zağlul Paşa Bayramın İlk Günü Fena Bir Suikaste Maruz Kaldı", *Son Telgraf*, 17 Temmuz 1340 [17 Temmuz 1924].

"Mısır Parlamentosu Kralın Bir Emriyle Fesh Edildi", *Son Telgraf*, 25 Kanun-ı evvel 1340 [25 Aralık 1924].

"Mısır'da İngilizler. Yeni Mısır Kabinesini İstiyorlarmış", *Son Telgraf*, 10 Kanun-ı evvel 1340 [10 Aralık 1924].

"Mısırlılarla İngilizler Karşı Karşıya Düşman. İngilizler Nazırlarının Mısırlılar Tarafından Katli Korkusuna Karşı Tedbir Alıyor", *Son Telgraf*, 10 Kanun-ı evvel 1340 [10 Aralık 1924].

"Musul ve Cemiyet-i Akvam", *Son Telgraf*, 29 Haziran 1340 [29 Haziran 1924].

"Musul'un Bundan Fazlası Olamaz!", *Son Saat*, 2 Mart 1926.

"Reisi Cumhur Paşa Fırkaların Tâdidine Taraftar Olduğunu Bir Dostuna Söylemiştir", *Son Telgraf*, 13 Teşrin-i sani 1340 [13 Kasım 1924].

Süleyman Nazif, "Mısır'daki İngiliz Kumandanını Öldürenlere", *Son Telgraf*, 25 Kanun-ı evvel 1340 [25 Aralık 1924].

"Şarkta İngiltere", *Son Telgraf*, 2 Temmuz 1340 [2 Temmuz 1924].

"Türk'ün ve İslam'ın Azılı Düşmanı Aleyhine Mücadelemiz Yüzünden Türk Hakiminin Huzuruna Kemal-i Fahir ile Çıkacağız", *Son Telgraf*, 30 Kanun-ı evvel 1340 [30 Aralık 1924].

"Yeni Mısır Hükümeti Süveyş'i İngiltere'ye Bırakmak Niyetinde", *Son Telgraf*, 11 Kanun-ı evvel 1340 [11 Aralık 1924].

III. Hatırat ve Araştırma Eserleri

Alkan, A. Turan, *İstiklal Mahkemeleri*, Alternatif Üniversite, İstanbul 1992.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemesi*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1975.

Badrawi, Malak, *Violence in Egypt 1910-1925. Secret Societies, Pilots and Assassinations*, Curzon Press, London 2002.

Barr, James, *Kırmızı Çizgi. Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi*, çev. Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul 2016.

Deeb, Marius, *Party Politics in Egypt: the Wafd&its Rivals 1919-39*, Ithaca Press, London 1976.

Demirel, Ahmet, *I. Meclis'te Muhalefet. İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

- Demirel, Yurdal, “Şark İstiklâl Mahkemesinde Görülen Bir Dava: ‘Gazeteciler Davası’”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu Bildirileri*, ATAM Yayınları, Ankara 2015, s. 299-343.
- Duman, Hasan, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928*, C II, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000.
- el-Emin, Mohammed Nuri, “Britain, The 1924 Sudanese Uprising, and the Impact of Egypt on the Sudan”, *The International Journal of African Historical Studies*, 19/2, (1986), s. 235-260.
- Eroğlu, Ferhat, *Yunus Nadi – Hayatı ve Eserleri (1879-1924)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.
- Enginün, İnci, “Adivar, Halide Edip”, *DİA*, I, (1988), s. 376-377.
- Eşref Edib, *İstiklâl Mahkemelerinde – Sebülürreşad’ın Romanı –*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.
- Georgeon, François, “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, çev. Niyazi Öktem, *ATAM Dergisi*, IV/17, (1990), s. 321-335.
- Goldschmidt, Arthur, *Modern Egypt, The Formation of a National State*, Hutchinson Press, London, Melbourne, Auckland, Johannesburg 1988.
- Göküş, Şeref, “Ahmet Ağaoğlu: Hayatı, Eserleri ve Din Eğitim-Öğretimi Görüşleri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7/13, (2013), s. 193-210.
- Güneş, İhsan, *I. TBMM Düşünce Yapısı 1920-1923*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
- Gür, Mehmet, “Süleyman Nazif”, *DİA*, XXXVIII, (2010), s. 92-94.
- Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1990.
- Kaymaz, İhsan Şerif, *Musul Sorunu. Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.
- Kılıç, Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, [y.y.] 1997.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Müezzinoğlu, Ersin, “Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı ve Ahmet Şükrü Bey”, *IASSS*, II, 2015, s. 155-176.
- Yunus Nadi, *Ankara’nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- _____, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1978.
- Türk Dış Politikası*, C I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Polat, Ü. Gülsüm, “Milli Mücadele Sürecinde Mısır ile Kurulan Bağ ve “Kemalist Propaganda Algısı””, *Akademik Ortadoğu*, 15, (2013), s. 51-70.
- _____, *İngiltere ve Osmanlı Devleti Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, ATAM Yayınları, Ankara 2015.
- _____, *Türk-Arap İlişkileri. Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- Reid, Donald M., “Political Assassination in Egypt, 1910-1954”, *The International Journal of African Historical Studies*, 15/4, (1982), s. 627-628.
- Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Shissler, A. Holly, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, çev. Ulaş Belge Taciser, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Sonyel, Salahi, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C 3, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985.

- Tunçay, Mete, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi*, C IV, yay. haz. Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul 1997.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1981.
- Whidden, James, *Egypt: British Colony and Imperial Capital*, Manchester University Press, Manchester 2017.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1976.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C 2, yay. haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Yayınları, İstanbul 1997.
- Yavuz, Resul, "The Activities of the Hejaz and Egypt Committees that were Invited to the Paris Peace Conference after the World War I", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV/1, (2019), s. 311-348.
- Yılmaz, Ferhat, "Türk Anayasal Tarihi Çerçevesinde Basın Özgürlüğü Üzerine Bir İnceleme", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 4, (2014), s. 430-458.
- Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.
- _____, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma. Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul 2003.

EKLER

Ek 1. Mısırlı milliyetçilere uygulanan şiddete dair fotoğraflar

Kaynak: The National Archives (TNA), FO 608/214.

Ek 2. Mısırlı milliyetçilere uygulanan şiddete dair fotoğraflar

Kaynak: TNA, FO 608/214.